

Leipäsusia ja kamppikarhuja

R. E. NIRVI *Petojen nimitykset kosinta- ja hääsanasstossa*. Suomi 123:3, Helsinki 1982. 156 s.

Vuonna 1944 ilmestyi R. E. Nirvin vaitoskirja »Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenniöitä itämerensuomalaisissa kielissä: riista- ja kotieläintalous». Siinä tekijä käsittelee laajasti mm. petoeläinten, etenkin karhun ja suden, nimityksiä. Ilmiöiden selityksen hän rakensi, kuten jo kirjan nimestä voi päätellä, sanatabuteorian varaan. Kaikkea tämä teoria ei kuitenkaan voinut selittää, ja niinpä tekijää jäivät edelleen askarruttamaan sanojen monet käyttöyhteydet. Näkökulmat avartuivat, ja nyt lähes neljä vuosikymmentä myöhemmin

Nirvi on ennakkoluulottomasti palannut omille jäljilleen.

Kuten jo väitöskirjassaan Nirvi on myös uudessa petokirjassaan rajannut teemansa ideakeskeisesti. Tutkimuksen kohteena ovat toisaalta petojen nimet, toisaalta kointa- ja hääsana. Tekijä pyrkii vetämään kehityslinjoja näiden kahden etäiseltä tuntuvan aihepiirin välille. Petojen nimitysten sekundaari käyttö on runsasta, ja erityisen runsas on itäsuomalainen hääsana. Jommankumman aihealan perinpohjainen analyysi tuottaisi varmaankin kiintoisia tuloksia mutta tuskin antaisi tekijälle tilaisuutta syventyä erityisesti niihin etnolingvistisiin ilmiöihin, jotka pitkään ovat häntä kiehtoneet.

Kirjassa on kuusi erillistä tutkielmaa: *susi* 13 s., *kamppi* 34 s., *osma*, *osmo* 19 s., *kaleva* 5 s., *hurri* 24 s. ja viron *peig* 17 s. Huomio kiintyy *kamppi*-artikkelin perusteellisuuteen. Häärunojen *kaleva* ei oikein tunnu sopivan petojen nimien joukkoon. Lisäksi kirjassa on kokoava luku »Heteronyymiryhmän synty» (12 s.), sanaluettelo (6 s.), englanninkielinen tiivistelmä (17 s.) sekä neljä levikkikarttaa (niistä kolme *kampista*).

Susia eli *susijoita* ovat Kannaksella olleet morsiusapua keräävät naiset (morsian ja »sauva» eli »olallinen», ts. hänen naisseuralaisensa, kummitäti, sisar tms.). Nirvin mukaan ilmaus on merkitykseltään »feminiinistynyt»: aiemmin kyseessä olivat kosit, siis sulhanen ja puhemies, ja vielä aiemmin intiimisti seurustelevat kihlautuneet. Tältä pohjalta selittyvät esim. sellaiset affektiset ilmaukset kuin *susipari* 'vihkimätön pari, avopari' ja *leipäsusi* 'jalkavaimo, avovaimo'. Nirvin mukaan länsisuomalaiset *susi*-sanueen jäsenet ovat negatiivisesti affektistuneet nimenomaan sen jälkeen kun rippikoulupakko tuli kirkon kannalta hyväksyttävän avioliiton ehdoksi. Vihkimättömän yhdyselämän, nykyisittäin »avosuhteen», nimitykset heijastavat tietenkin asenteita, ja niinpä esim. *susiparista* ei negatiivissävyisenä ole virkakieleen.

Nirvi tukeutuu tutkimuksessaan mm. viron ja ruotsin vertailuaineeseen. Esim. viron *hunt* on perinyt vanhalta *susi*-synonymiltaan 'puhemiehen' ja 'kosijan'

merkityksen. Pohjanmaan ruotsalaismurteen *varg*-sanaa on käytetty hääterminä, sulhasen nimenä kestitystilaisuudessa. Niin ikään on mahdollista, että tunnettu sipoolaisten nimitys *sibbovargarna* perustuu häätermiin. Tässäkin olisi alkuaan kyse sulhasen nimityksestä, joka sitten ehkä lähiseutujen tyttöjen kielenkäytössä olisi kehittynyt köllinimeksi.

Susi-sanasta käsin avautuu kiintoisia näköaloja paitsi yhteisön seurusteluinstituutioihin ja käytösnormeihin myös esim. pejoratiivisuuden ilmaisemiseen. Nirvi sivuuttaa maininnatta pilalle menneen, epäonnistuneen, viallisen teelmän nimenä käytetyn *suden*, samoin *susipuun*. Ilmaukset ovat affektisia samaan tapaan kuin esim. *susipari*, ja jonkinlaisesta norminvastaisuudesta tässäkin on kysymys. Tulee ajatelleeksi, eikö yhteys affektiivisesta pedon nimestä esim. *susipariin* olisi mahdollista oikotietäkin, ilman *susimis*instituutiota.

Feminiinisen *leipäsuden* maskuliininen vastine Nirvin kohdetermistössä on *kamppi*, *kamppikarhu*, joka siis on merkinnyt mm. 'vihkimättömässä liitossa asuvaa miestä'. Lähimerkityksiä ovat 'yöjalkalainen', 'aviovaimon rakastaja' ja ylimalkaan 'naisiin menevä mies'. Merkityksen muutoksen 'yöjalkalainen' > 'vihkimättömänä naisen kanssa asuva mies' Nirvi selittää aiheutuneen avioliittosäädösten vaikutuksesta, lähinnä kirkon kielteisestä suhtautumisesta aviottomaan yhdyselämään. *Kamppi*-sanana yhteydessä tutkija törmää honymiaongelmiin. Nirvi päätyy siihen, että läntiseen ahman nimitykseen *kamppi* palautuvat 'hiili- ja tervahaudan turmelija', 'yöjalkalainen' ym. seurustelutermit sekä osa *Kamppi*-nimistöä. Ahman nimenä sana on ollut alkuaan satakuntalais-hämäläisten erämiesten käyttämä kiertoilmaus (varsinaisia ahman nimiä ovat olleet länsimurteissa *osma*, itämurteissa *ahma*). *Kampin* merkityksen 'ahma' Nirvi ajoittaa varhaiskeskiaikaiseksi, ja vanhan rinnakkaismerkityksen 'yöjalkalainen' hän selittää syntyneen *osma*-synonymiin mallin mukaan. Erityisen vanhakantaiseksi hän katsoo hevosen *kamppiin* l. *kammitsaan* 'jalkasiteeseen' pannon, ja hän ikäkin hevosen jalkakammit-

san kantasuomalaiseksi esineeksi. *Kamppi-karhu* voitaisiin tältä pohjalta ja muistaen ahmaan liittyvät uskomukset ja tarinat petomaisuudesta ja suunnattomasta ruokahalusta selittää karhuksi, joka surmaa kampissa olevia hevosia; monin paikoinhan ahma on käsitetty karhuksi.

Myös *kampi* ~ *kamppi* 'kampimainen esine; niittosirppi tms.' saa Nirviltä laajan selvittelyn. Hän esittää myös yksityiskohdaisia levikkitietoja mm. lehdessirppinä käytetystä *kampista* (mutta ei mainitse kaakkoishämäläistä *kämppi*-varianttia). Viljan leikkuun päätökseen saattamiseen liittyvän *kampin* ja aktiivisesti seurustelevan *kampin* välille tekijä rakentelee semanttista siltaa. Niinpä kun viimeinen leikkaaja »saa kampin», ilmaus sisältää vihjeen, että tyttö saa sulhasen. Jos taas leikkaajan sanotaan »jäävän kampiksi», sanonnassa piilee naimattomaan nuoreen mieheen kohdistuva pila: hän jää vihkimättömäksi kampisulhaseksi!

Kamppi-tutkielmaan sisältyy runsaasti myös nimistöä, joka selittyy eri tahoilla erilaisista lähtökohdista.

Osmo, *osmo* on merkinnyt toisaalta 'ahmaa, karhua', toisaalta häärunoissa 'sulhasta'. Sana on laajalti syrjäytynyt ja säilynyt lähinnä vain nimistössä. Nirvi tulkitsee sanan omapohjaiseksi karhun ja ahman (= pikkukarhun) mielisteleväksi nimitykseksi, eufemismiksi, joka palautuu myöhäiskantasuomeen. Sana on Nirvin mukaan mahdollisesti yhdistettävissä myös vanhaan karhun nimeen *oksi*: *ohden* joko niin, että oletetaan lähtömuodoksi »typistetty vartalo», johon olisi liittynyt *ma*-johdin, tai niin, että lähdetään varhaisesta kontaminaatiosta *oksi* + *ahma* >> *osma*. *Osman* semanttinen kahtalaisuus ('peto' ~ 'sulhanen') on vanhaa perua. Se että *osman* metaforinen käyttö on yleisestä kaavasta poiketen affektillaan positiivista, johtuu sanan alkuperäisestä luonteesta: kyseessä on ollut pedon mielistelevä nimitys.

Seurustelusanastoon eivät sisälly kaikki petojen nimet. Odottaisi, että esim. *karhua* olisi käytetty tässä aihepiirissä sekundaaristi, vähän samaan tapaan kuin *osmaa* tai *kamppi(karhu)a*, mutta Nirvi ei tätä sanaa

käsittele. Seksuaalisaffektisia ovat ainakin *tupakarhu* ja *pirttikarhu*. Esimerkki Nirvin Kiihtelysvaaran murteen sanakirjasta: »Tupakarhun ammuntaanko out mänössä», tyttöjen luo. Lemillä pojan sanottiin olevan »tupakarhun nylkemises, ku poika ja tyttö keskenneä rupikoivat» (Veikko Ruoppila 1934). Esim. Hirvensalmella *tupakarhun* on selitetty merkinneen 'leipäsutta', Kymissä taas 'miestä, joka vihkimättömänä asuu naisen kanssa' ja ainakin Muolaassa 'taloon tuotavaa morsianta, miniää': »Miu pitäs lähtee ihmisii [kieseillä] ajamaa tupakarhu jahtii, ko meil näät jo tuuvaa kolmatta tupakarhuu» (Saima Vaari 1960). Läntinen *pirttikarhu* on merkinnyt mm. 'naisen häpyä' (Lönnr. 'gvinoblygd'), 'naista', 'kupperia' tms., mutta myös 'leipäsutta' (esim. Suoniemi). Useiden tietojen mukaan näitä affektisanoja on käytetty tietyissä uhkauksissa, toisen naisen tai karhun säikyttämiseksi.

Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa ei mainita *hurri*-sanaa. Nirvi valaisee sanan historiaa runsaalla murreaineuksella ja esittää sanalle etymologian. Hänen mukaansa kyseessä ei ole itsenäinen kantasana vaan tietyn sosiaaliryhmän, lasten ja nuorten, käyttämä sana, joka on levinnyt slangi-ilmauksen tapaan. Johdinainesta on *-(r)ri*, ja varsinainen lähtökanta on *hurttä*, affektinen sana, joka on tarkoittanut sekä sutta että tietynlaista koiraa. *Hurrin* ja *hurttä* affektin erilaisuus johtuu siitä, että sanat ovat alun perin kuuluneet eri sosiaaliryhmien kieleen. *Hurri* on ollut hypokorismi, *hurttä* pikemmin haukkumasana. Nirvi asettaa taitavasti järjestykseen *hurrikkaat* 'kestitsevät anelijat', 'ensikertalaiset tai oudot vieraat', 'karsikot' jne., samoin *hurrin* eri merkitykset. Joskus kysymys on siitä, mitä tietoja ja erityispiirrettä halutaan painottaa. »Kaikkein tärkeintä on sanan käyttö sudesta», esim. Säamingin *hantähurri*. Tärkeää on myös sanan mahdollinen käyttö yöjuoksijasta, kosijasta, sulhasesta. Nirvi joutuu päättämään tämän toisaalta hiukan epämääräisten *poikahurrien* ('vallattomien poikien'), *hurrireissun* (Hattula) ja *hurrinkyydin* (Luopioinen), toisaalta 'kangaspuiden tukkia, »lukkaria»

merkitsevän *hurrin* perusteella. Jälkimmäisen Nirvi selittää *lukkari*-synonyymien avulla: Kyseessä on naimaikäisten tyttöjen työnäyttö. Ellei kutoja ehdi aloituspäivänä kutoa niin paljon, että kangastukki peittyisi, hän joutuu »lukkarin viereen yöksi». Tyttöjä olisi siis uhkailtu yöjuoksijalla eli »hurrilla».

Suomen ruotsalaista tarkoittavan *hurrin* Nirvi selittää syntyneeksi merkityksen supistumisen tietä: kun ruotsalaiset ovat vaellelleet eläinten ja eläintuotteiden ostossa esim. Pohjanmaalla, he ovat saaneet kiertelevän, vaihtokauppaa harjoittaneen kauppiaan nimityksen. Aiempi *hurrin* merkitys on 'kiertelevä, pikkutavaroita tarjoileva morsiusavun kerääjä'. Kaiken takana on Nirvin mukaan *hurri* 'susi', siis samaan tapaan kuin itäisessä susimisinstituutiossa.

Jännittävää on seurata Nirvin mukana viron *peig-* ja suomen *pei(k)ko-*, *peijas-* sanueen mutkikkaita vaiheita. Viron sanan merkitys on kehittynyt seuraavasti: 'morsiamenryöstäjä' > 'kosija' > 'sulhanen'. Suomen *peikko* taas on merkinnyt alkuaan 'rauhatonta miestä, lainsuojatonta (pakolaista)'. Tästä sana on saanut esim. 'metsittyneen ihmisen', 'omituisen erakon' tai suorastaan lastenpelottimen merkityksen. Nirvin mukaan *peijas-* sanue on pääosaltaan muinaisiin germaanisiin oikeustapoihin liittynyt sanasikermä, jonka mukana läntisten itämerensuomalaisten heimojen oikeuskäyttöön on kulkeutunut germaani-

nen instituutio, lainsuojattomaksi julistaminen.

Skandinaavinen malli *vargr* 'lainsuojaton, rauhaton rikollinen' ~ 'susi' saattaisi kuvastua suomen *susi*, *kamppi* ja *hurri* sekä viron *hunt* -sanojen sekundaarissa käytössä. Sanat olisivat liittyneet alkuaan morsiamen ryöstään, joka olisi myöhemmin muuntunut seremonialliseksi kosinta- ja häävaiheeksi. 'Morsiamen ryöstäjästä' lähdettäessä selittyisi Nirvin mukaan myös *susi* ym. -sanojen voimakas negatiivinen affekti »sukupuoliseurustelun ja yhdyselämän kentässä». *Osman* positiivinen tunnesävy taas voisi olla peräisin kokonaan toisista seremonioista: karhunpeijaisista.

Nirvin uusi kirja on kokonaisuutena arvokas lisä sanastontutkimukseemme. Se antaa lukijalleen runsaasti pohtimisen aihetta ja todistaa tekijänsä poikkeuksellisen vireyden. Tekijä operoi taitavasti paralleleilla, asiataustalla ja sanakentällä. Hän selvittää »heteronyymien» (Nirvin mukaan heteronyymi = aluesynonyymi) syntyä ja pääsee yllättäviin tuloksiin. Sanaston selvittely vie hänet syvälle etnologiaan, entisten instituutioiden, tabujen ja uskomusten hämärään, josta totuus paljastuu vain lingvistisen ja etnologisen asiantuntemuksen sekä oivaltavan mielikuvituksen avulla.

JAAKKO SIVULA